

правонаступництва; 3) теоретично правонаступництво до невідприємницьких товариств можливо лише щодо перетворення та виділу для товариств (за умови одночасного виділу декількома підприємницькими товариствами) та установ; 4) перетворення невідприємницьких товариств та установ неможливе, оскільки відсутні майнові прав та обов'язки, що стануть частками (акціями) при правонаступництві; 5) правове регулювання відносин припинення виглядає декларативно, оскільки сутність відносин та спеціальне регулювання не надає можливості реалізації названих норм. Нині ж формулювання запропонованої норми виглядає скоріше як «рівняння» з кількома невідомими, адже потребує теоретико-практичного усвідомлення.

Список бібліографічних посилань

1. Ross G. The Legitimacy of the Company as s Source of (Private) Power // Private Law and Power / Ed. by K. Barker, S. Degeling, K. Fairweather and R. Grantham. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2017. P. 239–262.
2. Hemström C. Associations // International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. XIII : Business and Private Organizations. Part 2 / Chief Ed. A. Conard, D. Vagts, M. Siebeck. Tübingen, 1998. P. 8–239.
3. Hondius F. W., Van der Ploeg T. J. Foundation // International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. XIII : Business and Private Organizations. Part 2 / Chief Ed. A. Conard, D. Vagts, M. Siebeck. Tübingen, 1998. P. 9–156.
4. Stout L. The Economic Nature of the Corporation // The Oxford Handbook of Law and Economics. Vol. 2 : Private and Commercial Law / Ed. by F. Parisi. Oxford : Oxford University Press, 2017. 575 p.

Одержано 13.03.2018

УДК 347.67(477)

Олександр Євгенович Кухарєв,

*доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2086-9179>*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ЗАПОВІТУ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Найсуттєвішим втіленням диспозитивності в спадковому праві вважається свобода заповіту, наближена за своїм концептуальним значенням до такої загальної засади цивільного законодавства, як свобода договору (ст. 3, 627 ЦК). Утім принцип свободи заповіту не отримав окремого нормативного закріплення в цивільному законодавстві України. Його значення полягає в тому, що заповідач своєю волею визначає динаміку спадкового правовідношення на майбутнє, за межами свого життя. Отже, в основі досліджуваного принципу покладена правова свобода особи. Тому цілком закономірно, що право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

У цивілістичній доктрині сутність свободи заповіту визначається, зазвичай, через право заповідача: у будь-який час скласти заповіт, або не складати його; у будь-який час змінити або взагалі скасувати складений заповіт; у будь-який час скласти новий заповіт;

розпорядитися своїм майном, або тільки його часткою; призначити спадкоємцем будь-яку особу, як ту, що входить до кола спадкоємців за законом, так і будь-яку фізичну чи юридичну особу; позбавити спадщини спадкоємців за законом, не обґрунтовуючи і не пояснюючи своє рішення; внести до заповіту інші розпорядження, передбачені ЦК [1, с. 81]. Отже, йдеться передусім про зміст заповіту як одностороннього правочину.

На нашу думку, для найбільш повного розуміння сутності свободи заповіту, особливостей її реалізації у відносинах спадкування, доцільно виділити зовнішнє та внутрішнє вираження цієї правової засади.

Зовнішнє вираження свободи заповіту охоплює правову можливість фізичної особи з повною цивільною дієздатністю вільно і у будь-який час особисто складати заповіт, обрати його вид, скасувати вже складений заповіт. Не викликає сумніву, що зовнішнє вираження свободи заповіту має первинний характер.

У свою чергу *внутрішнє вираження* свободи заповідальних розпоряджень охоплює зміст складеного заповіту як одностороннього правочину. До таких розпоряджень належить право заповідача: 1) призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб, незалежно від наявності в нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин (ч. 1 ст. 1235 ЦК); 2) без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, крім тих, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ч. ч. 2, 3 ст. 1235 ЦК); 3) охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати в майбутньому (ч. 1 ст. 1236 ЦК); 4) зробити у заповіті заповідальний відказ (ст. 1237 ЦК); 5) зобов'язати спадкоємців до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема, щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ст. 1240 ЦК); 6) обумовити виникнення права спадкування наявністю певної умови, тобто скласти заповіт з умовою (ст. 1242 ЦК); 7) установити сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб (ст. 1246 ЦК).

Таким чином, внутрішнє вираження свободи заповідальних розпоряджень охоплює широку автономію особи щодо розпорядження майном на випадок своєї смерті. Відповідно до ст. 1254 ЦК заповідач може у будь-який час скасувати або змінити складений заповіт. Повідомлення про це інших осіб, зокрема, спадкоємців, призначених у попередньому заповіті, не вимагається. З цього випливає важливий висновок, що не знайшов закріплення у законі: *не мають юридичної сили жодні зобов'язання спадкодавця не змінювати чи не скасовувати раніше складений заповіт*.

При цьому має бути враховано, що заповідальні розпорядження можуть стосуватися не лише спадщини як сукупності прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві за життя і не припинилися його смертю. Так, згідно з ч. 1 ст. 1238 ЦК предметом заповідального відказу може передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або *не входить до складу спадщини*. А тому немає законодавчих перешкод покласти на спадкоємця обов'язок щодо передачі речі, яка перебуває в його власності, відказоодержувачу.

Важливою для розуміння свободи заповіту слід визнати і ту обставину, що воля заповідача не може бути змінена після відкриття спадщини, тобто набуття заповітом юридичної сили. Як випливає зі змісту ч. 1 ст. 1278 ЦК, спадкоємці не можуть поділити спадщину з відступленням від часток, визначених заповідачем. Так саме спадкоємці або суд

обмежені змістом заповідальних розпоряджень при здійсненні тлумачення заповіту. Наведена властивість обумовлюється необхідністю збереження дійсної волі заповідача після його смерті.

На нашу думку, свобода заповіту не вичерпується правом спадкодавця діяти вільно шляхом вирішення питання про складення заповіту, обрання його виду, внесення до нього змін та взагалі скасування, а також визначення змісту заповіту. В такому вигляді свобода заповіту має незавершений характер, адже воля особи має бути не лише висловлена, а й належним чином реалізована після відкриття спадщини. У протилежному випадку свобода заповіту як основна засада диспозитивності спадкового права матиме декларативний, суто формальний характер. Безбезпечення реалізації свободи заповіту після відкриття спадщини здійснюється шляхом виконання заповіту. За таких обставин можна виділити дві стадії, в межах яких повною мірою реалізується правова свобода спадкодавця.

Перша стадія здійснюється до відкриття спадщини самим заповідачем шляхом складення заповіту. При цьому має бути враховано, що досліджуваний правочин вчиняється за межами спадкового наступництва за життя заповідача. Вирішальне правове значення для динаміки спадкових правовідносин має фактор часу, оскільки їх виникнення пов'язане із днем смерті фізичної особи (оголошення померлою), а припинення – оформленням спадкоємцями своїх спадкових прав. І саме ці два юридичні факти окреслюють строк існування спадкового правовідношення, до початку виникнення якого особа складає заповіт.

Друга стадія свободи заповіту охоплюється виконанням розпоряджень, що складають його зміст, після відкриття спадщини, тобто вже в межах спадкового правовідношення. Виконанням заповіту завершується наступництво в правах та обов'язках спадкодавця шляхом їх переходу до осіб, визначених в заповіті.

Отже свобода заповіту є складною правовою категорією, що охоплюється як реалізацією особою права на заповіту шляхом його складення, так і виконанням вже складеного заповіту після відкриття спадщини.

Необхідно відзначити, що дефініція заповіту, вміщена у ст. 1233 ЦК, розкриває його зміст у широкому розумінні як особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Тривалий час панівною в доктрині цивільного права залишається позиція, що заповітом є саме майнове розпорядження [2, с. 116, 117], [3, с. 165], [4, с. 138, 139]. Водночас недоцільно обмежувати зміст заповіту розпорядженнями виключно щодо долі майна, оскільки заповідач може встановити в заповіті і розпорядження немайнового характеру. Про це свідчить, наприклад, зміст ст. 6 Закону України «Про поховання і похоронну справу», згідно з якою встановлюється право громадян на поховання їхнього тіла та волевиявлення щодо належного ставлення до тіла після смерті. Таке волевиявлення може бути виражене у згоді чи незгоді на проведення патолого-анатомічного розтину, вилучення органів та тканин тіла, побажання бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч з певним раніше померлим чи бути підданим кремації. Про право заповідача покласти на спадкоємців обов'язок щодо вчинення певних дій немайнового характеру йдеться також у ст. 1240 ЦК.

А відтак свобода заповіту охоплюється можливістю особи зробити розпорядження як майнового, так і немайнового характеру на випадок своєї смерті, що свідчить про адекватність відтворення поняття заповіту у ст. 1233 ЦК.

Водночас окремі автори стверджують, що зміст заповіту можуть складати виключно немайнові розпорядження [5, с. 76, 77], [6, с. 9]. Наведена позиція видається спірною,

адже функціональне призначення заповіту полягає у зміні порядку спадкування, встановленого законом, що стосується, передусім, кола спадкоємців (гл. 86 ЦК). Заповіт впливає на структуру спадкового правовідношення шляхом визначення правонаступників, тобто осіб, до яких мають перейти права та обов'язки після смерті правопопередника. А тому призначення спадкоємців слід визнати основним елементом змісту заповіту. Інші ж розпорядження, в тому числі немайнового характеру, мають вторинне значення. Якщо ж обмежити зміст заповіту виключно розпорядженнями немайнового характеру, втрачається значення самостійного виду спадкування – спадкування за заповітом.

Список бібліографічних посилань

1. Заїка Ю. О. Спадкове право України : навч. посіб. Київ : Істина, 2006. 216 с.
2. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. М. : Статут, 2003. 558 с.
3. Спадкове право // Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар : Т. 12 / за ред. проф. І. В. Слєпаченко-Фатєєвої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.
4. Абраменков М. С., Чугунов П. В. Наследственное право : учеб. для магистров / отв. ред. В. А. Белов. М. : Юрайт, 2013. 423 с.
5. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
6. Мамонов Р. М. Содержание завещания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2012. 28 с.

Одержано 19.03.2018

УДК 347.763

Ірина Степанівна Лукасевич-Крутник,

доцент кафедри міжнародного права, міжнародних відносин та дипломатії Тернопільського національного економічного університету, докторант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ТРАНСПОРТНІ ДОГОВОРИ», «ДОГОВОРИ ПЕРЕВЕЗЕННЯ» Й «ДОГОВОРИ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ»

Цивільний кодекс України закріплює велику кількість договірних конструкцій. Однією із них є договір перевезення, який належить до групи договорів про надання послуг. В юридичній літературі при характеристиці чи аналізі договірних відносин перевезення вживаються різні терміни – «транспортні договори», «договори перевезення», «договори у сфері транспорту». При цьому наводяться відмінні точки зору щодо трактування змісту кожного із вказаних понять. Оскільки законодавство України в сфері надання транспортних послуг відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом повинно пройти шлях максимального наближення до європейських стандартів [1], основою такої гармонізації норм може стати ґрунтовне теоретичне дослідження юридичної термінології в сфері договірного регулювання відносин з надання транспортних послуг.